

A fogyatékossgal élő emberek kirekesztődésének mozgatórugói

Online konferencia a TÁRKI szervezésében

2024. június 13-án, csütörtökön online konferencián vettem részt. Az eseményt a Társadalmi Kutatási Intézet szervezte és az általuk 2019-2023 között végzett kutatás eredményeit összegezték. Munkájuk során arra a kérdésre keresték a választ, hogy milyen tényezők állhatnak a fogyatékossgal élők társadalmi kirekesztése mögött.

A TÁRKI nevében elsőként Petri Gábor köszöntötte a résztvevőket, majd ismertette a napirendet. Tóth István György, a TÁRKI vezérigazgatója is köszöntötte a résztvevőket. Elmondta, hogy az intézmény empirikus társadalomkutatással foglalkozik. Jövőre lesz negyven éve, hogy végzik ezt a tevékenységet. Kutatási megrendelésekből élnek, de munkájukat tágabb emberi és társadalompolitikai érdekek is vezérik.

A fogyatékossgal élő emberek és családtagjaik a magyar társadalom talán legerősebben kirekesztett csoportjai közé tartoznak. A TÁRKI eb-ben a témában folytatott kutatásokat intézményekről, lakossági véleményekről, és készített nemzetközi adatbázisokat a korábbi évek-ben.

A jelenleg tárgyalt kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatta. Ennek során szakpolitikai dokumentumokat elemeztek, életútinterjúkat készítettek az érintett személyekkel és családtagjaikkal, reprezentatív kérdőíves vizsgálatot végeztek az ún. többségi társadalomban, és elemezték az online médiában megalkotott fogyatékossgképét is.

A program első előadója Kozma Ágnes volt, aki „A kutatás kereteinek bemutatása” címmel tartott előadást. Céljuk az volt, hogy megvizsgálják, hogyan változott a fogyatékossgal élő emberek helyzete a társadalomban. Kifejezetten arra voltak kíváncsiak, hogy milyen társadalmi folyamatok révén kerülnek az érintettek hátrányos helyzetbe Magyarországon, és ez hogyan változott az elmúlt nagyjából 25 évben.

Kiindulópontjuk az 1998-as Esélyegyenlőségi Törvény volt.

A kutatás több elemből épült fel. Fő pillérét az érintettekkel készített életútinterjúk adták. 93 interjú készítették, melyben különböző fogyatékossgal élő személyeket és családjaikat kérték, hogy meséljenek az életükről. A családokkal (szülőkkel, testvérekkel) elsősorban akkor beszélgettek, ha gyerekekről volt szó. Felnőttek esetén akkor, ha akadályozottságuk mértéke miatt ők maguk közvetlenül nem tudtak interjúban részt venni. Fontosnak tartották, amennyiben ez lehetséges volt, hogy minden felnőttet: saját magát kérdezzék a tapasztalataikról.

Beszéltek szakértőkkel is, illetve a kutatás végén fókuszcsoportokban ellenőrizték a munka során született megállapításokat.

Készült egy lakossági véleménykutatás és egy médiaelemzés is.

Tanácsadó testület segítette a munkájukat, ahová érintetteket hívtak meg. Ők szakértőként támogatták a kutatás módszertanának kialakítását. Elkezdték a folyamatot 2020 elején, ám a koronavírus járvány okozta helyzet miatt több dolgot is újra kellett gondolniuk. Az interjúk, amelyeket eredetileg személyesre terveztek, végül többségében online készültek el.

Társukatatókkal dolgoztak együtt, akik a saját környezetükben, illetve fogyatékosággal élő társukatatók esetén az általuk elért közösségben, ismerősi körben interjúztak. Ez a módszer rámutatott a részvételi kutatás fontosságára.

Ezután a következő blokkra lépett: „Kiszolgáltatottság és további stagnálás. Fogyatékosügyi szociálpolitika a 2010-es években”.

A fogyatékoság egy társadalmilag meghatározott fogalom. Ez azt jelenti, hogy az, hogy ki tekinti magát fogyatékosággal élőnek, koronként, sőt, országonként is változik. A Fogyatékosággal élő emberek jogairól szóló ENSZ egyezmény alapján, amit Magyarország is elfogadott, a fogyatékoság egy tartósan fennálló testi, mentális, értelmi-vagy érzékszervi károsodás, amely a különféle szemléletbeli és környezeti akadályokkal kölcsönhatásban akadályozza a társadalomban való teljes és érdemi, a többséggel egyenlő alapon való részvételt.

Nagyon fontos hangsúlyozni a szemléletbeli és környezeti akadályokat, amelyek igazán hozzájárulnak ahhoz, hogy valaki fogyatékosággal élőnek vallja magát. Magyarországon elsősorban a népszámlálások adnak képet arról, hogy hány ember vallja magát fogyatékosággal élőnek. A nagy adminisztratív adatbázisok pedig arról adnak képet, hogy az állam kiket tekint fogyatékosággal élőnek különböző szempontok alapján (pl.: hányan részesülnek fogyatékosági támogatásban, stb).

Hazánkban a népszámlálási adatok szerint a fogyatékosággal élő népesség száma csökkent az ezredforduló óta. Most nagyjából a teljes népesség 4,2 százaléka vallja magát fogyatékosággal élőnek. Ez azt jelenti, hogy 100 emberből négy mondja ezt magáról.

A legutóbbi, 2022-es népszámlálás adatai kevésbé jól használhatók, mert nagyon sokan nem válaszoltak a fogyatékoságra vonatkozó kérdésekre.

A magukat fogyatékosággal élőknek vallók között jelentős számban vannak idősek, akiknek a fogyatékosága az idősődéssel függ össze. A fiatalabb korosztályban (hatvan év alattiak) a mindennapi tevékenységben és társadalmi részvételben súlyosan korlátozott fogyatékosággal élők száma nagyjából 150-és 270 ezer közöttire tehető a 2011-es népszámlálás adatai alapján. Ők azok, akikre fogyatékoságpolitikák keretében kü-

lönös figyelmet kellene fordítani az esélyegyenlőség megvalósulása és a társadalmi részvétel feltételeinek megteremtése érdekében.

Néhány fontosabb változás az utóbbi évtizedekből – fontos leszögezni, hogy a felsorolás nem teljeskörű.

- Számos, haladó szellemű jogszabály került elfogadásra. Itt említhetjük az ENSZ egyezmény elfogadását, a jelnyelvi törvényt, illetve a támogatott döntéshozatal lehetőségének bevezetését.
- Megtörtént a nagy ellátórendszerek reformja is: a rokkantsági ellátások átalakításra kerültek, a megváltozott munkaképességű emberek munkavégzésének pénzbeli támogatása is változott. Bevezetésre került a kiemelt összegű ápolási díj.
- Elkezdődött a szociális szolgáltatások átalakítása is, elsősorban a férőhely-kiváltásra, illetve a támogatott lakhatás kialakítására gondolva.
- Történtek előrelépések a korai fejlesztés és diagnózis területén is, elsősorban az autizmus vonatkozásában, de az akadálymentesítésben is számos előrelépést láthatunk.

Viszont több területen nem történt változás.

- Ilyen például az önálló életvitel támogatása, amelyben az elmúlt évtizedek során szinte semmilyen előrelépés nem történt. Az otthonukban, családjukkal élő fogyatékos felnőttek támogatása, az asszisztív technológiákhoz való hozzáférés javítása is ilyen.
- Nem szabad elfelejteni, hogy az általános jóléti rendszerek, tehát az, hogy miként működik az oktatás, az egészségügy, ezek is nagymértékben befolyásolják a fogyatékossgal élő emberek helyzetét.

Petri Gábor innen átvette a szót. Ő „A társadalmi részvétel hét akadály; életútinterjúk tapasztalatai” címmel tartotta meg előadását.

Nagyon sok jogszabály változott az elmúlt 25 évben, és mindenféle programok indultak útnak. Az EU-s csatlakozás nyomán források, hatalmas pénzek nyíltak meg, amelyek itthon is sok esetben fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos projektekre mentek el.

Tanulság nekik, hogy bár volt jogi fejlődés, mégis folyamatosan látnak napvilágot emberi jogi jogsértések. A civil érdekvédő mozgalmak (fogyatékossgal élő emberek szervezetei, országos vagy helyi szervezetek) gyakran adnak hangot annak, hogy hatalmasak a problémák. A TÁRKI kutatásában ez a kettősség éppígy megmutatkozik.

Gábor azon akadályokat elemezte, melyek gátolják az érintetteket és családtagjaikat abban, hogy ugyanúgy részt vegyenek a társadalmi javak fogyasztásában, közösségekben, mindennapi életben, mint bárki más.

93 fogyatékossgal élő emberrel és családtagjaikkal beszélgettek. Ebbe a következő csoportok tartoztak:

- mozgáskorlátozottak;
- látássérültek;
- hallássérültek;
- értelmi akadályozottsággal élők;
- autisták;
- halmozottan fogyatékos emberek.

Az interjúkból körvonalazódó hét akadály a következő:

- elégtelen szociális szolgáltatások;
- nem megfelelő egészségügy;
- kizáródás a munkaerőpiacról;
- akadálymentesség és segédeszközrendszer hiányosságai;
- jövedelmi szegénység és küzdelmes lakhatás;
- korlátozott döntéshozatal;
- előítélet és stigma.

Segítő tényezők is voltak, a kérdésekben és válaszokban ezekre is kitértek:

- informális támogató hálózatok (barátok, szomszédok, ismerősök, akik segítenek a mindennapokban);
- civil szervezetek;
- az internet és a mobiltelefonok megléte is rengeteget old pl. az elszigeteltségen.

Az első, jelentős akadály: a szociális rendszer elégtelensége

Itt nem lehet feketén-fehéren fogalmazni, hiszen volt a szociális rendszerben változás az elmúlt 25 évben. Új szolgáltatások jöttek be a szociális törvénybe, új szolgáltatások születtek országszerte. Változott a helyzet pozitív irányba, de a szociális rendszer elégtelensége nem csak azt jelenti, hogy nincsenek szolgáltatások. Azt is jelenti, hogy ha léteznek is szolgáltatások, azok területileg nem egyformán érhetők el mindenhol. Sokan élnek az országnak olyan településén, ahol nem érnek el bizonyos fajta szociális szolgáltatást. Vagy azért, mert az a szolgáltatás ott nincs is, vagy

azért, mert a várólisták nagyon hosszúak, nem jutnak be a szolgáltatásokba.

Ugyanilyen probléma az időbeli elérhetőség: az emberek nem akkor kapják a szolgáltatást, amikor szükségük lenne rá. Nemcsak az időbeli elérhetőségre, de a szolgáltatások tartalmát és minőségét tekintve is komoly hiányosságok mutatkoznak. Sokan beszéltek olyan szociális szolgáltatásról, ami szerintük nem jó minőségű. Nem azért használják, mert kielégíti a szükségleteiket, hanem azért, mert nincs más. A pénzügyi ellátások (fogyatékosági támogatás vagy különböző rokkantsági ellátások) összege egyszerűen nem megfelelő. Lehet, hogy valamit segít a mindennapokban, de nem eleget, ráadásul a megszerzésük is nehézkes.

A következő akadály: a nem megfelelő egészségügy

Ez volt az egyik legjelentősebb téma, hiszen orvoshoz mindnyájan járunk. Az egészségügyi dolgozók (orvosok, nővérek) fogyatékosággal kapcsolatos tudása nagyon sok interjúban előjött. Nem tudják az egészségügyi dolgozók, amikor fogyatékosággal élő megy hozzájuk, hogy az ellátást miként lehet az ő igényeikre adaptálni. Sok esetben barátságtalanok és bántó módon lépnek fel az érintettekkel szemben.

Pozitív példák is voltak: egy jól bejáratott kórházi osztály, háziorvos, stb. Ez képes valamelyest kompenzálni a fentebbi hiányosságokat.

Kizáródás a munkaerőpiacról: habár sokan mondták, hogy dolgoznak, nem állandó a munkahelyük. Ideig-óráig találnak munkát, aztán több hónapig vagy évig nem. Akik dolgoznak, sokuknak nagyon alacsony a jövedelme, a megélhetés költségeire nem elég. A munkahelyváltás gyakori többük életében.

A következő: akadálymentesség hiányosságai és a segédeszközrendszer alkalmatlansága

Az akadálymentes közlekedés hiányát főként a vidékiek panaszták, de a fővárosiak vagy nagyvárosban élők is mondták, hogy számukra sem problémamentes.

A lakások akadálymentesítésének nehézsége is gond, az államtól az érintettek nagyon alacsony támogatást kapnak. Az épített környezet akadálymentesítetlensége visszatérő téma volt: közszolgáltatásokba, rendelőkbe, hivatalokba, állami intézményekbe nem jutnak el. Vannak, akiknek étterembe menni vagy az utcán közlekedni is nehézséget jelent az utcák, városközpontok nem megfelelő akadálymentessége miatt.

A segédeszközök tekintetében nem jó minőségű, ritkán cserélhető és drága eszközökről beszéltek az alanyok.

Volt olyan mozgássérült, aki arra panaszkodott, hogy ugyanazt az ortopéd cipőt hordja egész évben, télen és nyáron.

A következő komoly akadály: az alacsony jövedelem, a szegénység, a nem megfelelő lakhatás

A lakhatás költségei sokak számára megterhelőek – az ingatlan vásárlásáról és a lakbér költségeiről is beszélhetünk. A lakhatás átalakítása nem, vagy csak nehezen megoldható.

Intézeti elhelyezés miatt nagy létszámban kerülnek messze a családjuktól, barátaiktól az érintettek. Többnyire nem ők választják ezt a megoldást, sajnos nincs más lehetőségük a lakhatásukra.

Több interjúalanynál elérhetetlen tervként került elő a szülőktől való elköltözés. A közbeszédben mindent a fogyatékosagra fogunk: nem tud elköltözni, mert fogyatékosággal él. Közben meg lehet, hogy azért nem, mert nincsenek szociális lakhatási megoldások, ahol megfizethető áron tudna élni. A nagyvárosokból, elsősorban Budapestről sokan szorulnak ki a lakhatás költségei miatt.

Korlátozott döntéshozatal

Három tipikus téma jött itt fel az interjúalanyok között.

Egy részük a gondnokságról (köznyelven: gyámságról) beszélt. Akiknek fogyatékosággal élő családtagjuk áll cselekvőképességet kizáró vagy cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt, ők ezt megfelelőnek érzik. Akik tehát így vélekedtek, nem érintettek, hanem családtagok, főleg szülők.

A másik csoportot olyan interjúalanyok adták, akik szerették volna visszakapni teljes cselekvőképességüket. Ők negatívan beszéltek a gondnokságról, nem akartak gondnokság alatt lenni. Ők vagy értelmi fogyatékosággal élő, vagy halmozottan sérült személyek voltak.

A harmadik téma, ami megfogalmazódott az interjúkban, a mindennapi döntéshozatal korlátozása. A mindennapi döntéshozatal különbözik attól, hogy valaki gondnokság alatt van-e vagy nem. Itt tapasztaltak példákat arra, hogy az érintettek mindennapi döntéshozatala megvalósul. Habár jogilag ő cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt van, arról számol be: ő dönt mindenről, és ebben a családja támogatja.

Néha adminisztratív gondok (pl. hivatalos aláírás nem megoldottsága a nem jól mozgó kézzel) kényszerítenek embereket gondnokság alá.

Az utolsó akadály, ami minden interjúban előfordult: az előítélet és a stigma

Ez az a hozzáállás, ahogyan a nem fogyatékosággal élők, akár a helyi környezet vagy a településen élők viselkednek a fogyatékosággal élőkkel. Ez az összes többi, fentebb említett területen jelen van. Pl. nem kapnak munkát, mert azt gondolják róluk, hogy nem képesek dolgozni.

A mindennapi tapasztalatok is ezt mutatják. A fogyatékoság tényét gyakran kíséri szégyenérzés és elszigetelődés.

Ezek az akadályok mindenféle felállásban erősítik egymást. A szegénység egészségügyi problémákhoz vezethet, az akadálymentesítés hiánya pedig megnehezíti a munkaerőpiaci elhelyezkedést. A lakhatási problémák éppígy kizárhatják az embert abból, hogy egy-egy jó álláslehetőséghez közel tudjon költözni, stb.

A fejlődés, mint megtapasztalt élmény, szinte teljesen hiányzott ezekből az interjúkból. Az, hogy a jogszabályok fejlődtek és változtak, az interjúkban nem voltak jelen.

Innen ismét Ágnes vette át a szót. A családok szemszögéből tett néhány fontos megállapítást.

93 interjúból 43 interjút készítettek fogyatékos gyermeket vagy felnőttet nevelő/gondozó családdal. Ezek 2021. decembere és 2022. márciusa között készültek. Jellemzően anyákkal beszélgettek, de voltak édesapák, sőt, testvérek is az interjúalanyok között. Az életkor elég széles skálán mozgott. Fiatalabb és idősebb szülőkkel is beszélgettek. Volt közöttük, akinek a gyermeke még egészen kisgyermek volt, míg másoké már középkorú, fogyatékossgal élő felnőtt. Vidéki és budapesti családok nagyjából kiegyenlítően szerepeltek az interjúalanyok között. Az interjúkat lejegyezték. Elemzési módszerük lényege az volt, hogy olyan témákat vagy tapasztalatokat próbáltak keresni és azonosítani a szövegekben, amelyek az interjúk többségében előfordultak.

Négy fő témakört azonosítottak:

- bizonytalanság;
- kiszolgáltatottság;
- bizonytalan jövő;
- pozitívumok.

Az első téma: a bizonytalanság

A diagnózishoz való eljutás is nehézséget jelent, bár itt fejlődés is van. Az általános információhiány – mit lehet igénybe venni, hol, honnan –, illetve az eltérően fejlődő gyerekek nevelésével kapcsolatos információkhoz való hozzáférésről is sokan beszéltek.

Az ellenálló, vagy időnként ellenséges környezetet is sokan említették. Ez az élet bármilyen területén, akár az utcán is előkerülhet, de nagyon sokszor fogalmazták meg az oktatásban.

A létbizonytalanságról, elszegényedésről is sokan számoltak be, illetve arról, hogy a fogyatékossgal élő gyermeket vagy felnőttet gondozó családokra nagyon sok anyagi többletterher hárul, úgy, hogy semmiféle kompenzációt nem kapnak.

A kiszolgáltatottság

Sok interjúban előkerült a szerencse, és a más emberek jóindulata, kedvessége. Ez különösen a szakemberek kapcsán került elő, mint ami működőképesé teszi az amúgy eléggé ellenséges és nem túl olajozottan működő rendszert: jó fej óvónő, kedves tanító néni, kedves doktor néni vagy bácsi, akiben megbíznak.

A hiányzó, vagy nem megfelelő szolgáltatásokat a családok maguk igyekeznek pótolni: vagy ők maguk járnak ki dolgokat, vagy kénytelenek magán úton megvásárolni bizonyos szolgáltatásokat. Ez egyrészt kiszolgáltatottság, de a bizonytalanságot is növeli. Ekkor jelentős anyagi teher hárul a családokra.

A családon belüli segítség is nagyon fontos témaként került elő. Többen említették a kapcsolatokra háruló megnövekedett terheket, illetve a nem mindig elfogadó hozzáállást, akár családon belül is.

A társas-és társadalmi elszigetelődést is említették az interjúkban, bár ez kevésbé volt hangsúlyos, hiszen akikkel beszélgettek, nagy valószínűséggel nem a leginkább elszigetelt családok közé tartoztak.

A bizonytalan jövőkép

Az idősödő szülők esetében ez egyre fontosabb kérdés. A rendszer erre nem kínál támogató megoldásokat, nagyrészt a szociális ellátó rendszer hiányossága miatt. Sokszor már fiatalabb szülőkkel készült interjúkban is előkerült, az iskolaválasztáshoz vagy pályaválasztáshoz kapcsolódóan.

A pozitívumok

Fontos hangsúlyozni, hogy az interjúk nem csupán a negatívumokról szóltak. Szinte mindet áthatották a gyerekekkel járó mindennapi örömök, és a megküzdésből merített erő. Sokan pozitívumként említették a sorstársi kapcsolatokat is. Ennek az összetartó, megtartó erejét nagyon fontosnak tartották.

Mi változott? Több, pozitív változást is azonosítottak.

Három fő téma:

- a tudás elérhetősége (elsősorban az interneten elérhető tudás, illetve a kisebb csoportokban megosztott tudás);
- összefogás;
- civil szervezetek, kezdeményezések, melyek fontos elemét adják az amúgy hiányos ellátó és támogató rendszernek.

Ahol romlást vagy stagnálást találtak: állami szolgáltatások elérhetősége. Elsősorban a nagy ellátó rendszereket – oktatás, egészségügy – érinti. Vegyes tapasztalatokat találtak az emberi hozzáállás területén.

Az előadók sorát Bernát Anikó folytatta „Lakossági vélemények a fogyatékossgal élő emberek jogairól” címmel.

1000 fő válaszolt. Az ő koruk, nemük, iskolai végzettségük és lakóhelyük településtípusa szerint azt mondhatjuk: ez egy országosan reprezentatív minta. Ez azt jelenti, hogy a 8 millió magyar felnőttből véletlenszerűen, de ezen szempontok szerint arányosan kiválasztottak ezer főt. Az ő válaszuk többé-kevésbé pontosan megegyezik azzal, amit mind a nyolcmillió magyar felnőtt mondott volna, ha lett volna erőforrás mindenkit megkérdezni. Ez egy kérdőíves kutatás volt. Személyes kérdezéssel történt 2021. októberében, a TÁRKI keretein belül.

A társadalmi elfogadást és elutasítást öt különböző fogyatékossgal élő csoportra vizsgálták:

- mozgássérültek;
- látássérültek;
- hallássérültek;
- értelmi fogyatékossgal élők;
- autisták.

Ezen belül külön vizsgálták, hogy hogyan gondolkodnak a felnőttekkel, a gyerekekkel, a nőekkel és a férfiakkal kapcsolatban.

A kérdések a hétköznapi élet főbb területeire vonatkoztak. Ilyen volt például a társadalmi közelség elfogadása (elfogadja-e szomszédként), az oktatásban, munkavállalásban, politikai részvételben, magánéletben, szórakozásban.

A legmagasabb elfogadottság a mozgássérült felnőttek és gyerekek, illetve a siket felnőttek és a látássérült vagy vak felnőttek esetén mutatkozik, szinte minden kérdésben.

Megkérdezték, hogy ugyanezen embereknek a válaszadók szerint ugyanolyan joga kellene-e, hogy legyen házasodni, gyermeket nevelni, a nyílt munkaerőpiacon dolgozni, választásokon részt venni, ugyanazokat a szabadidős, sport lehetőségeket, programokat igénybe venni, illetve a gyermekeknek a nem fogyatékossgal élőkkel együtt járni óvodába/iskolába.

A fentebb felsorolt csoportok esetén 90 százalék felett vannak az adatok, 96 százalék környékén. Ilyen sokan fogadnák el őket ezekben a helyzetekben.

Ennél valamivel alacsonyabb az elfogadottsága az értelmi fogyatékos felnőtteknek, és egy hajszállal magasabb, de gyakorlatilag ugyanilyen az értelmi fogyatékos gyerekeknek, akár szomszédként. A gyerekek 77-80

százalék körül vannak, és 74-75 százalék körül fogadják el az értelmi fogyatékos felnőtteket.

Az autista felnőtteket és gyerekeket ennél kicsit magasabb arányban fogadják el, 87, 88, 90 százalékban az egyes kérdésekben.

Ha viszont a jogok kérdéskörére megyünk át, azt látjuk, hogy az autista felnőttek és gyerekek, valamint az értelmi fogyatékos felnőttek és gyerekek elfogadottsága már alacsonyabb.

Arra a kérdésre, hogy van-e joguk házasodni, a magyar felnőtt lakosság 83 százaléka mondja ezt az autisták, és csak 64 százalékuk az értelmi fogyatékos emberek esetében. Gyermeknevelésre az autisták esetén már csak 72 százalék mondta, hogy lenne rá joguk. Ezzel szemben már csak 51 százalék mondja azt, hogy az értelmi fogyatékos felnőtteknek van joga gyermeket nevelni.

Azzal, hogy ne csak különböző, fogyatékossgal élők számára létrehozott programokban, hanem bármilyen más munkahelyeken dolgozhatnak, a válaszadók 81 százaléka ért egyet az autista felnőttek esetén. Az értelmi fogyatékosokkal kapcsolatban ezzel már csak kevesebb, mint kétharmad, 64 százalék ért egyet.

A szavazásnál is alacsonyabb arányokat találunk, mint a mozgásszervi, vagy érzékszervi fogyatékossgal élők esetében. A magyar társadalom 75 százaléka ért azzal egyet, hogy az autisták is szavazhassanak, de csak 53 százalék gondolja úgy, hogy az értelmi fogyatékosoknak is legyen szavazati joga.

Ha a szabadidős programokat nézzük, az autista és értelmi fogyatékos felnőttek és gyerekek esetében 73-85 százalék között, tehát tízből hét-nyolc válaszadó ért azzal egyet, hogy számukra is legyenek adottak ugyanazok a szabadidős-és sport lehetőségek, programok, mint a nem fogyatékosok számára.

Ha pedig azt nézzük, hogy a fogyatékos gyerekeknek is legyen ugyanolyan joga nem fogyatékos gyerekekkel együtt járni óvodába és iskolába, 74 százalék ért egyet az autistáknál, 61 százalék az értelmi fogyatékosok esetén. A mozgássérült gyerekek esetén arányuk 91 százalék.

Minden ilyen kutatásban meg szokták vizsgálni, hogy kik az elfogadóbbak vagy elutasítóbbak egy társadalomban az adott kérdéssel kapcsolatban. Sokkal markánsabbak, sokkal nagyobbak szoktak lenni a különbségek. Itt azt mondhatjuk, hogy a különböző korú, nemű, lakóhelyű, vallásosságú, anyagi helyzetű, iskolai végzettségű emberek nagyon hasonlóképp gondolkoznak.

A magukat vallásosnak tartók valamivel elfogadóbbak az autista, értelmi fogyatékos, illetve siket emberekkel. Akik bizonytalanok abban, hogy vallásosak-e vagy nem, az értelmi fogyatékos gyerekekkel és a siketekkel kissé elfogadóbbak az átlaghoz mérten.

A budapestiekhez képest bármely más településtípuson, megyeszékhelyen, egyéb városokban, illetve községekben élők is kissé elfogadóbbak az autista gyerekekkel, és az értelmi fogyatékos gyerekekkel és felnőttekkel.

A mozgássérült felnőtteknél, illetve a siketekenél már más a helyzet. Esetükben csak a megyeszékhelyen és a községben élők elfogadóbbak a budapestiekhez képest. A mozgássérült gyerekekkel és a látássérültekkel szemben a megyeszékhelyen élők elfogadóbbak.

Az iskolai végzettség fontos tényező szokott lenni az ilyen társadalmi vélemények, attitűdök, hozzáállások kapcsán. Itt viszont az emberek nagyrésze iskolai végzettségtől függetlenül hasonlóan gondolkodik.

Az autista gyerekekkel a felsőfokú végzettségűek (diplomások), míg a siketekkel a középfokú végzettségűek az elfogadóbbak kicsit jobban, mint a többiek.

Az anyagi helyzet tekintetében a siket és vak felnőttekkel a tehetősek kevésbé elfogadók, bár az elfogadás még így is magas szinten van mindkét csoportban. Az autista felnőttek elfogadása összefüggést mutat azzal, hogy valaki hogyan éli meg saját, szubjektív anyagi helyzetét és mondja azt, hogy ő jól vagy rosszabbul él.

Ellentmondásokat, vagy inkább dilemmákat is ki tudott itt emelni Anikó.

A magas társadalmi elfogadottság az érzékszervi és mozgássérültek esetén párosul egy alacsony elfogadással az autista és az értelmi fogyatékos emberekkel kapcsolatban. E két csoportban közös, hogy mindkét fogyatékos a személy ún. kognitív működését és viselkedését érinti, ezért a külső szemlélő, egy idegen számára láthatatlan. Ez az eredmény nagyrészt összhangban van az elérhető külföldi, nemzetközi kutatásokkal.

Van rá pár lehetséges magyarázat is, hogy ez a láthatatlanság miért okoz nagyobb fokú elutasítást (bár összességében sok kérdésben ez nem magas fokú elutasítás, csak valamivel magasabb, mint a mozgás-és érzékszervi sérültek esetében).

Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a kevésbé ismert társadalmi csoportokkal szemben gyakran nagyobb a többség előítéletessége, mivel nem nagyon találkoznak ezek a csoportok egymással. Így a közvetlen vagy közvetett, személyes vagy nem személyes kapcsolat (pl. médián keresztüli kapcsolat) hiányzik. Az pedig egy nagyon alapvető emberi reakció, hogy tartunk az ismeretlentől, az idegen jelenségtől.

Egy másik lehetséges magyarázat: összefüggés lehet a társadalmi elfogadottság és az állam által nyújtott szolgáltatások és a jogok fejlettsége között. Az értelmi fogyatékosággal élő és autista emberek szolgáltatásokkal való ellátottsága rendkívül alacsony, már egészen fiatal kortól, az oktatási rendszertől kezdve. Aztán később, felnőttként több-

ségük teljesen ellátatlan. Így a többségi társadalom hozzáállása akkor válhat pozitívabbá, ha azt látják, hogy a nagy állami rendszerek megfelelőbb jogokat és megfelelőbb szolgáltatásokat biztosítanak az érintetteknek. Ez részben integrációhoz és társadalmi láthatósághoz is vezethet.

Nagyon fontos ebből a szempontból a média szerepe, a médián most mindenfélét érte. Az itt sugárzott fogyatékosképek is lehet előítéletek forrása, vagy pedig előfordul az is, hogy nem látjuk őket.

Egy másik, lehetséges ellentmondás: magas ugyan a társadalmi elfogadottság, de még mindig elég alacsony fokú a fogyatékosokkal élő emberek társadalmi integrációja. Ha különböző, nagy adatbázisokat, kutatásokat, vagy akár a népszámlálás makroadatait nézzük, az összes főmutató alapján azt látjuk, hogy a fogyatékosokkal élő emberek a leginkább hátrányos helyzetű emberek közé tartoznak (jövedelem, iskolázottság, egészségi állapot, munkaerőpiaci aktivitás) szerint egyaránt.

Az érintettek által megélt tapasztalat alapján a fogyatékosokkal élő embereket érő olyan strukturális hátrányok, mint az akadálymentesítés vagy az oktatási integráció hiánya, vagy a jövedelmi szegénység a kevésbé elfogadó társadalmi attitűddel és ezek mindennapi érzékelésével párosulva negatív hatással vannak az érintettekre és családjukra, mind életükre, mind életminőségükre, mind pedig jogaik érvényesítésére.

Harmadik ellentmondásként megjegyezhetjük, hogy szigorúbbak a társadalmi attitűdök, vélemények, mint a jogi keretek. Ezek az előítéletek vagy társadalmi vélemények a fogyatékosokkal élő emberek gyermekvállalási, illetve szavazati jogaival kapcsolatban ellentmondanak azoknak, amelyek a nemzetközi, illetve a hazai jogszabályokban is garantálva vannak számukra, mint alapvető emberi jogok. Láthattuk például, hogy a társadalom fele, kétharmada ért csak egyet azzal, hogy értelmi fogyatékos vagy autista felnőttek gyermeket nevelhessenek vagy szavazhassanak, miközben a nemzetközi és a hazai jogszabályok ezt nem, vagy részben korlátozzák (a szavazás esetében van a részleges korlátozás).

Az utolsó előadást Svastics Carmen tartotta. Prezentációjának címe: „Áldozat vagy 'szuperkripli'? – Fogyatékosképek az online médiában”.

Eredményei megerősítik az általános társadalmi kutatásokat.

Fontos itt megemlíteni a média szolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló törvényt. Ebben az állam, illetve a szolgáltatások biztosítják azon sajátos igényeknek való megfelelést, amit a különböző életkor, testi, szellemi vagy lelkiállapot, társadalmi körülmények igényelnek.

A médiareprezentáció egy kulcsfogalom, ami azt mutatja, hogy a csoportok, közösségek a médiában hogyan jelennek meg.

A média nem a valóságot ábrázolja, hanem hiedelmeket, ideológiákat tükröz, egyfajta értékperspektívából láttatja a valóságot, ezáltal befolyásol

minket és az önmagunkról, illetve környezetünkről festett képünket. De milyen tudományos háttér fedezhető fel a média és a fogyatékoság témája mögött?

Az elhallgatás és a megfélemlítés mindig jelen van. Egy másik alapvető megállapítás: mindig negatív a fogyatékoság ábrázolása a médiában. A hiányosságokra fókuszál, mint hogy szánalomra méltó, erőszak áldozata, stb. Máskor ő a gonosz, a nevetség tárgya, önmaga ellensége, sokszor aszexuális. Olyan, mint aki nem képes a teljes életre, teher a társadalom és a család számára.

Ugyanakkor megjelenhet egy másfajta megvilágításból is. Ez a meglévő képességek túlhangsúlyozása, mint aki szuperképességekkel rendelkezik (szuperkripli). A mintában is megjelent a csodagyerek, a hős, a zseni, a bátor, a szenzáció.

A közoktatás irodalmi szövegében is kevés a fogyatékoság megjelenése. Ha mégis megjelenik, akkor nagyrészt negatív sztereotípiák mentén. Kevés a pozitív, és még kevesebb a valósághű bemutatás.

A reklámokat tekintve elenyésző az aránya a fogyatékoság megjelenésének, nagyrészt mozgás-, hallás- és látássérült személyek szerepelnek a reklámokban és egyfajta szentimentális, vizuális retorika érvényesül.

A TÁRKI kutatói a 24.hu internetes portált nézték meg, mert úgy találták, hogy ők a legnézettebbek. 2019. május 1-től 2022. április 30-ig nézték a megjelent híreket, és benne a fogyatékoság megjelenését. Igyekeztek a Covid előtti és utáni időszakot, illetve a különböző választásokat is nézni, hogy minél átfogóbb legyen a mérítés.

Összesen 481 cikket vizsgáltak. Kizárták az olyan, szimbolikus szóhasználatokat, mint a „vakkóstolás” vagy a „süket duma”, illetve a beszédfogyatékoság, avagy a pszichoszociális fogyatékoság.

A kultúra az, ami a filmek, a különböző sorozatok, az életstílus révén leginkább befogadja a fogyatékoság témáit. Legtöbbször a látássérülés került be, pl.: koncertek akadálymentesítése, vakvezető kutyák kiképzése, kerekesszékes emoji, vagy múltbas Barbie babák.

A második leggyakrabban fellelhető téma: szociális témák, szegénység, jótékonykodás. Ezek maximum említés szintjén kerültek be, semmiféle átfogó felmérése, éves szintű áttekintése a fogyatékosággal élők szociális hátterének nem volt a mintában.

Harmadikként fontos a politikát és közéletet megemlíteni: önkormányzati és országgyűlési választások is beleestek ebbe a 3 évbe. Átfogó politikai megközelítés, téma, program a cikkekben nem merült fel. Itt legfeljebb olyan témák jöttek elő, hogy miként lehet akadálymentesíteni a szavazóhelyiségeket.

A bűntény, baleset is fontos téma volt. Az áldozati szerep jelent meg nagyon gyakran, éppígy a gyűlölet bűncselekmények és a gyűlöletbeszéd is. A különböző fogyatékoságok mentén vizsgálva az arányokat, azt látjuk, hogy a mozgássérülés hozta a legtöbb találatot. A politika, közélet terén a MÜOSZ volt a legtöbbször szereplő érdekvédelmi szervezet.

A sport kapcsán a Paralimpia és a paralimpikonok voltak legtöbbször megemlítve, illetve az akadálymentesítés. Látássérülés kontextusában gyakran megjelent a kultúra, illetve a tudomány – ez utóbbiban Roska Bontond kutatásai.

A tanulási zavar az oktatásban jelent meg, bár a fő téma itt is inkább a pedagógusok sztrájkjoga volt, illetve a gyógypedagógusok hiánya és nem a fejlesztés és az oktatáspolitikai.

Mi hiányzott?

Hiányzik az érdekvédelem, az integráció, az inklúzió, a kitörési pontok, a munka, az önállóság, a továbbtanulás, hiányoznak az átfogó megközelítések, és a jelen helyzet következményei, valamint az összefüggések.

Milyen ábrázolásokat találtak?

Az alapvetően negatív megközelítés (sorscsapás, értékcsökkenés, teher) is megjelent a mintában. Emellett a különböző társadalmi szerepek, mint a beteg/páciens, a baleset áldozata, aszexualitás, infantilitás, vonzóság hiánya, esetlenség/tanulatlanosság, vagy éppen a csodagyerek megközelítés.

Bár arányaiban nehéz lenne kimutatni, hogy milyen mértékű a befogadó szóhasználat és a befogadó ábrázolásmód, de megjelentek a pozitív, híres, sikeres fogyatékosággal élő emberek is, akik viccesek, humorosak, önironikusak, pozitívak, aktívak, emancipatívok, szókimondók, életigenlők, szolidárisak, akik hasonlóan emberiek mindenkihez. A társadalmi szerepek szempontjából parasportolók, bajnokok, önellátók, jogtulajdonosok, ügyfelek, a saját jövedelmükből élnek, párkapcsolatban élnek, szexuális életet élnek, felnőttek, gyermekeik vannak, kinézetre lehetnek gyönyörűek, szexik vagy macsók, képesek, tehetségesek, ambiciózusak.

Következtetések:

Megjelenik a médiában egyfajta kirekesztés, tehát a fogyatékoság morálisan elítélendő, orvosilag kiküszöbölendő, társadalmilag alacsonyabb rendű, de a másik oldal, a befogadás is éppígy jelen van. Itt van a sokszínűbb fogyatékoság-ábrázolás. A kultúra jelentősége nyilvánvalóan kérdés, hogy ez egy túlzott részvétel-e a kultúrában, hogy hová tűnt a gazdaság és a politika. Ő kutatóként szeretne látni egyfajta szakmapolitikai megjelenést is.

Nincs nyelvi előírás, tehát a nyelvezet nagyon változatos. A téma megszólításában, a nyelvezetben, az illemtanban azonban van egy újságírói bizonytalanság. Viszont egyre fokozódik az érintettek bevonása, tehát egy

egy-egy szám első személyű megjelenés és egyfajta pozitív, tisztességteljes nyelvezet.

Szerkesztői megjegyzés:

Bár egy rendkívül alapos, átfogó és értékes kutatási beszámolót hallhattunk, bennem azért maradt némi hiányérzet.

A webinárium utolsó 20 percében lehetett kérdéseket feltenni a kutatóknak, ezért én éltem is a lehetőséggel. Azt szerettem volna tudni, hogy interjúalányaik között volt-e siketvak személy. Erre pedig nemleges választ kaptam.

Petri Gábor úgy fogalmazott: bár „halmozottan fogyatékos” kategóriát bevezettek, emlékei szerint egyetlen, egyidejű látás- és hallássérült személlyel sem beszélgettek.

Én a magam részéről bízom abban, hogy a jövőbeni kutatásokban ők is hallathatják majd a hangjukat, élettapasztalataikkal ők is hozzájárulhatnak a társadalom jobbra, befogadóbbá válásához.

(A cikket írta: Taskovics Adél)